

ПЕРСПЕКТИВИ ВВЕДЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОЇ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання реформування пенсійної системи України. Проаналізовано найбільш прийнятну для України трирівневу схему пенсійного забезпечення та перспективи введення її накопичувального рівня. Запропоновано рішення щодо нормалізації ситуації на ринку пенсійного забезпечення України.

The questions of the reform of the pension system of Ukraine are considered in the article. The most acceptable scheme pension for Ukraine is a three-level system and prospects of the introduction of a funded tier are analyzed. Some solutions to normalize the situation in the retirement market of Ukraine are proposed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність реформування пенсійного забезпечення обумовлена низкою об'єктивних факторів: економічних, демографічних, соціально-політичних.

Сьогодні ця проблема є особливо актуальною у більшості країн світу незалежно від рівня економічного розвитку, що обумовлено старінням населення, зміною його вікової структури, ускладненням економічної ситуації. Але розв'язувати її потрібно ретельно, зваживши всі фактори та можливості як держави, так і громадян. Загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення полягає в тому, що частина внесків до Пенсійного фонду України буде спрямована в державний накопичувальний пенсійний фонд України.

Внески будуть мати персоналізований характер і враховуватися на індивідуальних пенсійних рахунках. Кошти Накопичувального фонду будуть інвестуватися в економіку України з метою захисту їх від інфляції, одержання інвестиційного доходу, забезпечення потреб держави в джерелах фінансування довгострокових інвестиційних проєктів. Усе це повинно сприяти загальному економічному зростанню країни.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню механізму пенсійного забезпечення присвячено наукові праці багатьох українських вчених, серед яких Н. Внукова, І. Гнибіденко, Е. Лібанова, Б. Надточій, О. Палій, Г. Терещенко, В. Феценко, А. Федоренко, С. Юрій та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Становлення в Україні економіки ринкового типу супроводжувалося негативними наслідками у соціальній сфері, що призвело до наростання кризових явищ у системі пенсійного забезпечення громадян. Це зумовило необхідність пошуку нових підходів до створення концепції пенсійного забезпечення, яка б враховувала соціально-економічний стан та демографічну ситуацію в нашій країні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз пенсійної системи України, напрямків її реформування, з'ясування ролі накопичувального пенсійного страхування в системі соціального захисту населення, а також перспективи запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. Удосконалення пенсійних систем на сучасному етапі найчастіше пов'язують зі збільшенням ролі накопичувального принципу у пенсійному забезпеченні. Така тенденція характерна для більшості країн світу, включаючи Україну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід країн ЄС, де в середині 80-х років ситуація з пенсійним забезпеченням була також складною, свідчить, що гідна пенсія і кардинальне зменшення пенсійного навантаження на державні фінанси можливі лише через

комплексну пенсійну реформу шляхом створення трирівневої збалансованої пенсійної системи.

З 1 січня 2004 року набув чинності Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який передбачає створення в Україні нової пенсійної системи. Згідно з цим Законом в Україні запроваджується трирівнева пенсійна система.

Сутність змішаної системи полягає в тому, що вона дозволить зробити пенсійну систему країни фінансово збалансованою та стійкою. У такій системі ризики, пов'язані з демографічною та економічною ситуаціями, будуть розподілені між трьома її рівнями, що дозволить захистити майбутніх пенсіонерів від зниження загального рівня доходів.

Перший рівень – реформована солідарна пенсійна система. За рахунок її коштів виплачуються пенсії за віком, за інвалідністю, по втраті годувальника та допомоги на поховання пенсіонерів. Зазначені пенсії призначаються після досягнення особою загальнозстановленого пенсійного віку.

Другий рівень – обов'язкова накопичувальна пенсійна система. Кошти цієї системи будуть інвестуватись за спеціальними правилами з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Накопичені в системі кошти належатимуть застрахованим особам, використовуватимуться для здійснення їм пенсійних виплат і будуть успадковуватись.

Третій рівень – система добровільного недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень, що буде доповненням до пенсійних виплат з I та II рівнів.

Отже, перший рівень – державна солідарна система, система соціальної безпеки, яка гарантує пенсію на рівні, не меншому, ніж 60% розміру мінімальної зарплати. Другий рівень – обов'язкова накопичувальна система. Третій рівень – добровільна накопичувальна приватна пенсія.

Структура пенсій в країнах з розвинутою економікою є такою: 50% – державна, 8–40% – пенсія другого рівня, 10–42% – приватна. Тоді як в Україні державна пенсія складає 96%, пенсія другого рівня – 0%; третього – 4% (табл. 1).

Відповідно до законодавства України [1; 2] в структурі фінансування пенсійної системи України питома вага накопичувальних компонентів залишається низькою, із майже 100 % домінуванням розподільчого компоненту. Разом з тим, неврахування накопичувальних компонентів призведе до некоректної оцінки стану сучасної пенсійної системи, особливо в умовах динамічного розвитку даного сегмента і можливості суттєвого впливу на фінансування пенсій у середньостроковому періоді.

Таблиця 1

Загальна характеристика компонентів пенсійної системи України у 2012 р.

(складено автором за даними [3; 4])

Рівень	Правова форма (спосіб участі)	Метод фінансування	Масштаб розповсюдження	Кількість учасників (млн. осіб)
I	Державний/ загальнообов'язкова	Розподільчий	Загальнонаціональне	13,81 (кількість пенсіонерів)
II	Державний/ загальнообов'язкова	Накопичувальний		– (компонент в стадії розробки і впровадження)
III	Недержавний/ добровільна		Загальнонаціональне, професійне, територіальне, індивідуальне	0,58 (кількість учасників НПФ за укладеними контрактами)

Таким чином, накопичувальний принцип у пенсійному забезпеченні України реалізовано у вигляді третьої компоненти пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення, роль якого постійно зростає. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення суттєво інтенсифікувався.

Реально недержавні пенсійні фонди (третій рівень) почали діяти з 2005 року. Сьогодні створено повну інфраструктуру діяльності НПФ, але кількість НПФ зменшилась у 2012 р. до 83 проти 110 у 2009 р. Збільшуються активи НПФ: на кінець 2012 року – 1,5 млрд. грн., кількість громадян-учасників НПФ дещо зменшилась – на кінець 2012 р. складає 579,5 тис. осіб (проти 594,6 тис. осіб у 2011 р.) [3].

Наближуються строки введення другого рівня пенсійної системи. Такий крок не тільки підвищить соціальний захист громадян завдяки їх безпосередній участі в накопиченні коштів на пенсію, але й створить потужного внутрішнього інвестора зі значними довгостроковими ресурсами, які будуть спрямовані на розвиток економічної та соціальної інфраструктури країни. Україна досить пізно залучилась до світового досвіду використання ринку недержавних пенсійних послуг для забезпечення соціальних потреб пенсіонерів та збільшення інвестиційного потенціалу країни. Якщо перші НПФ з'явилися у світі більше ніж 100 років тому, то в Україні лише з 2004 року. Водночас це дає можливість Україні не повторювати помилок інших країн та запровадити кращий світовий досвід.

Накопичувальна система поки що складається лише з одного рівня – добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Законодавством передбачено два рівні накопичувального пенсійного забезпечення, один із яких – загальнообов'язкове накопичення – чинності ще не набув.

Подальше реформування системи пенсійного забезпечення пов'язано із запровадженням накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Законом передбачено, що другий рівень в Україні запровадять з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду. У 2012 році дефіцит ПФУ склав 15,3 мільярдів гривень, у 2013 році порівняно з 2012 роком передбачено зменшення дефіциту Пенсійного фонду майже на 25% [3].

Хоча в законодавстві не зазначено точну дату запровадження накопичувальної системи, але визначено чіткі умови, після виконання яких може бути прийнятий закон про запровадження Накопичувального фонду та перерахування страхових внесків до цього фонду. Отже, закон буде прийнято за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме: якщо в кожному із них валовий внутрішній продукт зростатиме не менше ніж на 2% порівняно з попереднім роком. Другий рівень пенсійної системи буде запроваджено в Україні після створення відлагодженої і ефективної системи державного нагляду та регулювання у цій сфері, а також необхідної інфраструктури.

Учасниками обов'язкової накопичувальної пенсійної системи будуть молоді особи віком до 35 років включно. Це стосується як чоловіків, так і жінок. Пенсійні виплати розпочнуться для них при досягненні ними загальнозаснованого пенсійного віку. Для осіб, визнаних інвалідами першої та другої груп, передбачено можливість отримувати виплату до досягнення пенсійного віку за їхнім вибором: одноразову чи довічну пенсійну виплату. А учасники другого рівня, визнані інвалідами третьої групи, матимуть змогу отримати такі самі види виплат лише після досягнення пенсійного віку. Проте, на відміну від інвалідів першої та другої групи вони зможуть отримати свої накопичення у вигляді одноразової виплати тільки за умови, якщо накопиченої суми коштів буде недостатньо для довічної пенсії. Величину необхідної суми для довічної пенсії визначатиме національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [5].

Протягом перших двох років після запровадження другого рівня в Україні буде функціонувати наступна модель. Пенсійний фонд України буде здійснювати адміністрування для усіх учасників другого рівня, а приватні компанії з управління активами, обрані шляхом проведення тендеру, будуть здійснювати інвестування внесків. Рада Накопичувального

фонду буде видавати розпорядження компаніям з управління активами, до яких видів активів, і в якому співвідношенні повинні інвестувати кошти другого рівня.

Офіційно це називається інвестиційною декларацією. Від учасників не вимагається самостійно приймати рішення щодо інвестування своїх внесків. Що стосується рівня інвестиційного доходу, учасникам будуть повідомляти середньозважений рівень інвестиційного доходу, отриманий кожною із компаній з управління активами.

Модель, запропонована урядом, мінімізує ризик виникнення проблем при запровадженні другого рівня. Пенсійний фонд України здійснює персоніфікований облік для солідарної пенсійної системи. У своїй базі даних він вже має усіх потенційних учасників другого рівня і вже співпрацює з усіма роботодавцями, які будуть здійснювати відрахування та переказ внесків до другого рівня. Це зменшить адміністративне навантаження при запровадженні другого рівня.

Незалежно від того, чи будуть внески сплачуватись до Накопичувального фонду, чи до недержавних пенсійних фондів, їх інвестування є найголовнішим завданням Ради фонду, як щодо визначення класів активів, в які будуть інвестуватись внески, так і щодо того, яка компанія буде здійснювати фактичне інвестування коштів другого рівня. При прийнятті цих рішень Рада повинна пам'ятати, що її завданням є інвестування внесків таким чином, щоб отримати максимальний інвестиційний дохід для учасників. Одночасно Рада повинна вживати відповідні заходи, щоб мінімізувати ризик отримання від'ємного інвестиційного доходу. Зробити це можливо шляхом забезпечення диверсифікації інвестиційного портфеля між різними класами активів у рамках інвестиційної декларації фонду.

Керування пенсійними коштами здійснюють спеціальні компанії з управління активами (наразі вони вже керують активами недержавних пенсійних фондів), обрані на конкурсній основі. Ці компанії діють із дотриманням законодавчо встановлених обмежень щодо напрямків інвестування для забезпечення захисту інтересів громадян і стабільного збільшення їх коштів. Безпосереднє зберігання пенсійних активів здійснює Зберігач – банківська установа, яка буде контролювати використання цих коштів.

Кошти, які будуть враховуватися на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть їхньою власністю. Люди зможуть скористатися ними при досягненні пенсійного віку або, в окремих випадках (наприклад, у випадку інвалідності), раніше цього терміну [5].

Виплати із Накопичувального пенсійного фонду України будуть здійснюватися додатково до солідарної пенсії довічно або одноразово. Також передбачається, що, починаючи з 2018 року, громадянам буде надано право, за їх бажанням, перевести їх обов'язкові пенсійні заощадження із Накопичувального фонду до обраного ними недержавного пенсійного фонду (тобто на третій рівень). Це дозволить застрахованим особам самостійно вирішувати, яка інвестиційна політика є найбільш прийнятною для інвестування їх пенсійних заощаджень, а отже, значною мірою впливати на розмір своєї майбутньої пенсії.

Перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюватиметься за умови одночасного підвищення заробітної плати застрахованій особі та після виконання таких умов:

- забезпечення виплати пенсій в солідарній системі в розмірі, передбаченому частиною третьою статті 46 Конституції України, тобто на рівні прожиткового мінімуму;
- збалансованості бюджету Пенсійного фонду відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;
- створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, у тому числі:
 - а) повного впровадження системи персоніфікованого обліку та створення системи автоматизованого звітування щодо стану накопичувальних пенсійних рахунків застрахованих осіб з урахуванням стану пенсійних активів;

- б) створення програмно-технічного комплексу для системи збирання страхових внесків до Накопичувального фонду, сумісного із системою електронних переказів банків;
- в) прийняття законодавчих актів, необхідних для функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;
- призначення всіх членів Ради Накопичувального фонду;
- проведення тендерів та укладання договорів з компаніями з управління активами, зберігачем та аудитором Накопичувального фонду;
- набуття досвіду роботи системи недержавного пенсійного забезпечення;
- забезпечення фінансування з державного бюджету втраченої частини страхових коштів у солідарній системі через перерахування частини страхових внесків до Накопичувального фонду [5].

Обов'язкова накопичувальна пенсійна система забезпечить додаткову підтримку солідарній пенсійній системі. В Україні солідарній системі загрожує зменшення чисельності платників внесків порівняно з чисельністю пенсіонерів, які майже зрівнялись, тобто один працюючий утримує одного пенсіонера. Обов'язкову накопичувальну пенсійну систему розроблено, щоб доповнити солідарну, дозволивши молодим українцям взяти участь в програмі, яка передбачає інвестування частини пенсійних внесків в інструменти фінансового ринку. У майбутньому це мало б компенсувати недостатність виплат із солідарної системи та надати можливість людям отримувати більші розміри пенсійних виплат.

Запровадження другого рівня дозволить збалансувати зобов'язання пенсійної системи щодо майбутніх пенсійних виплат. Така система стимулюватиме громадян до накопичень пенсійних коштів, які будуть їхньою власністю та використовуватимуться для пенсійних виплат, а у випадку смерті учасника будуть успадковані. Пенсійні накопичення також стануть додатковим джерелом капіталу для розвитку економіки України. За підрахунками Міністерства соціальної політики, уже в перший рік запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи буде акумульовано 3,9 млрд. гривень пенсійних накопичень [7], що надає великий потенціал для внутрішніх інвестицій та має заохотити економічне зростання. Якщо ці кошти інвестувати в державні облігації, вони фактично фінансуватимуть дефіцит бюджету, зменшуючи обмеження на його можливий розмір. Отже, ці заощадження можуть або прискорити зростання, або просто фінансувати більший дефіцит, а останнє може призвести до більш високих темпів зростання залежно від структури та ефективності державних видатків.

Висновки і перспективи подальших розробок. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України дозволив зробити такі висновки:

1. Низький рівень диверсифікації джерел фінансування пенсій. В Україні запроваджено трирівневу пенсійну систему. Разом з тим фактично продовжує діяти однорівнева пенсійна система, заснована на принципі солідарності поколінь, що має являти перший рівень сучасної системи пенсійного забезпечення. Це зумовлено тим, що другий рівень (державний накопичувальний компонент) досі не запроваджено, а третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення – знаходиться на початковому етапі розвитку і не справляє суттєвого впливу на рівень життя пенсіонерів. Відсутність диверсифікації пенсійної системи України, що призводить до значної залежності від розподільчого принципу фінансування, збільшує залежність від демографічного фактору, вплив якого посилюється.
2. Домінуючим в пенсійній системі України залишається солідарний компонент, заснований на розподільчому принципі. Низький рівень охоплення населення недержавною пенсійною системою призводить до існування жорсткого «соціального контракту» між державою і населенням, що перетворює населення в пасивних учасників пенсійних правовідносин. Зменшення можливості вибору людиною форм та джерел майбутнього власного пенсійного забезпечення суперечить ринковим умовам господарювання,

гальмує розвиток фінансового ринку. Саме недержавне пенсійне забезпечення дає повною мірою сформувати фінансові ресурси з визначенням рівня пенсійних доходів у майбутньому.

3. Зростання ролі накопичувального принципу зумовлено загальносвітовими тенденціями еволюційний розвитку пенсійних систем, а також впливом демографічних та соціально-економічних факторів. Умовою, що сприяє запровадженню накопичувальних компонентів, є створена законодавча база, розвиток ринкових відносин, що призводить до розвитку фінансового ринку та до створення попиту на пенсійне забезпечення, засноване на накопичувальному принципі.
4. Головним ризиком пенсійних систем, заснованих на накопичувальному принципі є вплив інфляційного фактору, що призводить до знецінення накопичених для потреб пенсійного забезпечення коштів та має відчутний вплив в Україні. До факторів, що стримують розвиток накопичувального принципу, належать низький рівень доходів населення та дефіцит солідарної пенсійної системи.
5. Функціонування другого рівня повинно підлягати моніторингу як з боку уряду, так і з боку регуляторів для гарантування того, що потреби учасників накопичувальної системи, надавачів послуг та економічні потреби країни будуть збалансовані між вимогами, які конкурують між собою.
6. Необхідно розробити перехідний план з метою передачі обов'язку з основного нагляду від Міністерства соціальної політики до Нацфінпослуг і НКЦПФР. Ймовірно, що протягом певного періоду буде існувати спільна відповідальність, наприклад, створення Ради Накопичувального фонду належить до відповідальності Мінсоцполітики, але розробкою інвестиційної декларації займаються як Нацфінпослуг, так і НКЦПФР [8].
7. Пенсійні виплати із джерел другого рівня мають бути гарантованими. Автор пропонує, щоб у тому випадку, якщо результати інвестиційної діяльності є меншими за оптимальні, ці втрати учасникам відшкодовувались за рахунок держави та/або компаній з управління активами.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057–IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058–IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Національної комісії фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dfp.gov.ua.
4. Державний комітет статистики України: статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Закон України «Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» № 2854 від 29.12.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Наливайко Д. Обов'язкова накопичувальна система пенсійного страхування [Електронний ресурс] / Д. Наливайко. – Режим доступу: <http://volya.if.ua/2012/10/obovyazkova-nakopichivalna-systema-pensijnogo-strahuvannya>.
7. Накопичувальна система пенсійного забезпечення – другий рівень пенсійної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://18-60.com.ua/pensiyna-reforma/nakopichivalna-sistema-pensjnogo-zabezpechennja.html>.
8. Проект розвитку фінансового сектору «Аналіз запропонованої обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finrep.kiev.ua/download/pillar2paper_parliamenthearings_feb2011_ua.pdf.

Прийнято до друку 13.03.2013